

ב. ריצ'רד לב־הארי

בזכרון העם האנגלי ריצ'רד הראשון, הקרוי לב־הארי, הוא אחד המלכים הפופולאריים ביותר, אשר אגדות אין־ספור נרקמו סביב שמו. שעה שאומץ ליבו ותושתו בקרב אינם מוטלים בספק, הרי שביחס לשאר המסורות שנתקשרו בשמו רחוקה המציאות מן האגדה מרחק רב למדי. בל נשכח שריצ'רד היה מורד באביו, חטא כבד מאוד במשטר הפיאודלי. מרידתו של ריצ'רד, אשר קשר ברית עם מלך צרפת, החישה ללא ספק את קיצו של הנרי, אם כי כאב הלב הגדול ביותר של המלך הגוסס נגרם לו בשל הצטרפות ג'ון, בנו האהוב, למחנה המורדים. בשנת 1189 היה הנרי בן 56, זקן טרם עת. רוב הברונים שלו עזבו אותו ופנו אל הכוכב העולה. שמו, הגדול לפנים, כבר לא הפיל אימה ופחד ועל אויביו. ריצ'רד ו"מתת האל" פלשו לחבל מייך והנרי החולה והזקן התל לסגת מפניהם. הוא הגיע לעיר לה מנס, מקום הולדתו, ומשם פנה למבצר אבותיו, שינון. ריצ'רד רדף אחר אביו

בלהיטות כה גדולה, עד ששכח ללבוש את שריונו. וייליאם מרשל, האביר המשובח ביותר והגאמן ביותר של הנרי, יצא לקראת ריצ'רד. רק עתה נזכר ריצ'רד כי אינו מוגן. "בשם האלהים, מרשל", קרא, "אל תהרוג אותי! איני משורייך". מרשל התכוון לעצור בעד ריצ'רד, אך יש להניח כי מלכתחילה לא נתכוון להרוג כמו ידיו את המלך לעתיד לבוא. "לא אהרוג אותך", אמר. "אך אני מקווה שהשטן יתרגר". והוא תקע את חניתו בסוס, עליו רכב לב־הארי. ייתכן שבמעשהו זה איפשר מרשל לאדונו הנרי, ירום הודו, למות מוות טבעי; וייתכן גם שהציל את שמו הטוב של ריצ'רד, שהרי אם ריצ'רד היה פוגע בפועל באביו, היתה תדמיתו סובלת. בשעותיו האחרונות שהה במחיצת הנרי רק בנו הבלתי חוקי, ג'וזפי הצ'נסלור (להבדיל מג'וזפי החוקי, שליט בריטני, אשר כבר לא היה בין החיים באותה עת, ואשר בנו ארתור, ברבות הימים, נרצח ע"י ג'ון) וגרש את הזנבנים מפניו של הגוסס. "אתה הוא הבן האמיתי", מלמל הגוסס בשארית כוחותיו. "השאר הם הממזרים." היתה לו בתחלט סיבה מספקת לומר כך. ריצ'רד הגיע לאחר מות הנרי. הוא התבונן בגוויה שהיתה מונחת לפי כל הכללים בכנסית פונטברו. הוא לא אמר דבר, ולא הראה סימני התרגשות כל שהם. אחת האגדות שאינן אוהדות את ריצ'רד מוסרת, כי הדם החל לזרום מנחירי המלך המת.

מעשיו הראשונים של ריצ'רד כמלך היו במיטב מסורת האבירות. הוא שיבח את קומץ האנשים הקטן אשר נשאר נאמנים לאביו, וקיבל אותם לשירותו. במיוחד הפליג בשבחיו של וייליאם מרשל, אשר נאמנותו להנרי הביאה אותו לידי התנגשות עם ריצ'רד זמן קצר לפני כן. היתה זו בחירה מוצלחת מאוד. מרשל עלה מהר בשירותו של ריצ'רד, המשיך אחר מותו של זה האחרון לשרת את ג'ון, וסיים את ימיו באפוטרופסו של הנרי השלישי, שהגיע לכס המלכות בגיל הבשל של תשע שנים; קרוב לוודאי שמרשל הוא הוא שהציל את שושלת פלנטג'נט אחר מותו של ג'ון המסכן. אך אנו מקדימים מאוחר למוקדם.

אחר המעשים שדיברנו בהם, החל ריצ'רד בהכנות לקראת מסע הצלב. לפני צאתו הוכתר ברוב פאר בכנסית ווסטמינסטר. היה זה ביום ראשון בשבוע, השלישי לספטמבר, שנת 1189 בחסד האל. כאן המקום להעיר, כי המלך האנגלי הזה, אשר מספרי האגדות וכתבי הספרים פארו את שמו כמלך אידיאלי ומיטיב לעמו — לא ידע כלל אנגלית (הוא דיבר צרפתית). ריצ'רד גדל והתחנך בתצר אמו המלכה, שלא כמו ג'ון אשר היה רוב הזמן במחיצת אביו באנגליה ואכן גם ידע אנגלית. בכל עשר שנות מלכותו ושהה ריצ'רד פחות משנה על אדמת אנגליה. ריצ'רד היה מלך גורמנדי. עיקר אדמותיו היו מחוץ לאנגליה. כאשר אך הגיע לאנגליה, היה פונה לה עורף ויוצא להרפתקאות חדשות. חדשות. ובספר ההומוריסטי האנגלי המקסים, "1066 וכל זאת" הוא מכוונה, בעיוות כלשהו של השם, "ריצ'רד גאר דה-ליון" — משום שברגע בו דרכה כף רגלו על קרקע אנגלית,

מיד חש לתחנת הרכבת הקרובה. מכיוון שהזכרנו את כינויו היפה של ריצ'רד, "לב-הארי", נזכיר גם את האגדה הקשורה לשם זה.

האגדה מספרת, כי ריצ'רד יצא לשני מסעות לארץ הקודש; מלבד המסע ההיסטורי היא מיחסת לו מסע שלא התקיים במציאות, מסע שקדם למסע ההיסטורי ושמטרתו היתה — חקר הארץ. את נפילתו של ריצ'רד בשבי בחוזרו מן הארץ הקדושה מעבירה האגדה למסע הראשון, הדימויני. והאיש ששבה את ריצ'רד הופך באגדה מליאופולד מאוסטריה לדמות דמיונית בשם מודרד. השם אינו מקרי — מודרד היה הבוגד פר אקסלנס במחזור האגדות על המלך ארתור; והאגדה מעלה בדרך זו הדים לתולדות המלך האגדי הנערץ ארתור, ומקשרת בין דמותו הערפילית מימי קדם לבין מלך נערץ אחר, נוסע צלב מימי הביניים. ברור ששימוש זה בשם מודרד מביע, בדרך עקיפין, הערצה לריצ'רד מידוענו. ועתה למעשה האריה: מודרד הרשע, לאחר שכלא את ריצ'רד, הגה רעיון שטני: הוא שחרר אריה רעב לתוך תא האסיר. ריצ'רד כמובן ידע מראש על המזימה, ובעזרתה של בתו של מודרד (וכי כיצד יכול להיות אחרת?) כרך על ידו ארבעים ממחטות משי. כאשר הגיע האריה האימתני הכניס ריצ'רד את ידו הכרוכה בממחטות לתוך לוע החיה, ותלש את ליבה מסוגרו. אין צורך לומר, שהאריה מת אחר טיפול זה, וריצ'רד נשאר בחיים — בדיוק מצב הפוך למה שמודרד הרשע ציפה. ומכאן, ממשיכה האגדה, פשר השם "לב-הארי". נוסף רק, כי האמת היבשה היא, שתוספת אריה כלשהו היתה מקובלת על שליטי אירופה למיניהם, ומספר האריות השונים בתולדות שליטי אירופה מי ימנה.

כיהודים טובים כדאי לנו גם לזכור, שטקס ההכתרה של ריצ'רד לב-הארי שימש עילה לפרעות ביהודים. ומעשה שהיה כך היה:

כמה יהודים הביאו מתנות יקרות ערך למלך החדש. האנגלים הנוצרים זעמו — הכיצד מעיזים כופרים אלה להראות עצמם בטקס הנכבד? כדי ללמדם לקח, התגפלו עליהם, והרגו חלק מהם. הפרעות התפשטו בכל איזור לונדון. ריצ'רד כעס: היהודים היו תחת הגנתו, מכיוון שהוא היה זקוק לכספם. זעמו של ריצ'רד לב-הארי על הפורעים לא עזר ליהודים: הפרעות נמשכו בערים שונות. מי שלא היה יכול להצטרף למלך למסע הצלב, שירת את האלהים בהריגת כופרים בבית. הפרעות הגיעו לשיאן עם רצח יהודי יורק, אשר חייהם הובטחו להם; היה זה במרס 1190. אותה שעה כבר לא שהה ריצ'רד באנגליה, מאחר וכבר אסף מספיק כסף למען מסע הצלב שלו. "הייתי מוכר את לונדון", אמר, "אם הייתי מוצא אדם ועשיר במידה מספקת לקנותה". אחר ריצ'רד היה גם ג'ון לווה ונוטל כספים מן היהודים. החוק קבע, שאם היהודי המלווה נפטר, הרי בעל החוב פטור מתשלום ליורשים; לאור נטיותיו החביבות של ג'ון, היתה אם כן הלוואת כספים זו התגרות בגורל. אך כנראה שליהודים לא היה ברירה. תנאים אלה וודאי

גרמו לו לולטר סקוט להקדיש מקום נרחב כל כך ליהודים ב"אייבנהו"; ועוד נגיע לכך.

עתה אנו מגיעים בתולדותיו של ריצ'רד לפרק אשר יותר מכל ביסס את תהילתו: מסע הצלב. יחד עמו השתתף במסע "מתת האל" — ובמשך המסע התפתחו היחסים בין שני המלכים לעיונות גלויה. גם פרידריך ברברוסה היה אמור להשתתף: אך האיש המסכן טבע באחד הנהרות שבדרך, ולא זכה לראות את ארץ הקודש השוממה וההרוסה במו עיניו. גם ליאופולד, הארכידוכס מאוסטריה, השתתף — כפי שעוד נראה, היו להשתתפות זו תוצאות עגומות לגבי ריצ'רד. ועוד נפגוש בליאופולד בהמשך הדברים במחזות "המלך ג'ון" לשקספיר ולדירנמט. לפני צאתו לדרך ניסה ריצ'רד לארגן את ענייני ממלכתו לזמן העדרו. את אחיו ג'ופרי הבלתי חוקי מינה לארכבישוף מיורק, כדי שלא יוכל להיבחר למלך. לג'ון אחיו החוקי נתן אדמות רבות כדי שלא יקנא. לשם זהירות עוד גזר על שניהם גלות מאנגליה למשך שלוש שנים. חלק נכבד מענייני הממלכה נמסר לידיה הזקנות, אך היציבות מאוד, של אליאנור.

למרות שאליאנור בברה, ללא ספק, את ריצ'רד על ג'ון, בכל זאת נצטב בה ליבה על גלות בנה הקטן (ואולי סתם רצתה לעשות הכרות עמו, מאחר ועד כה בקושי נודמן לה לראותו) והיא הצליחה לרכך את ליבו של לב-האריה; פקודת הגירוש בוטלה ב-1190, וג'ון חזר לאנגליה. אחריו חזר גם ג'ופרי. מעתה והלאה החלו המריבות באנגליה; שני בניו של הנרי הסתכסכו עד מהרה עם וויליאם לונגשמפ, אותו מינה ריצ'רד לצינלור בעל סמכויות נרחבות בהעדרו. לא, התדשות מאנגליה וודאי לא היו עשויות להרגיע את ליבו של שליט נוצרי אשר יצא בברכת האל הטוב להגן על ארץ הקודש בפני הכופרים ותוך כדי כך להרוס אותה במידת האפשר.

התחנה הראשונה בדרךם של ריצ'רד ו"מתת האל" היתה סיציליה. שם בילו את החורף. אותה שעה עשתה אליאנור מעשה רב: היא נסעה אחר ריצ'רד והביאה עמה את ברנגריה, בת מלך נברה, ככלה מיועדת לריצ'רד, שנתברך בינתיים בבן בלתי חוקי אחד, אך טרם העמיד יורש לגיטימי. בעצם התחייב ריצ'רד לשאת לאשה את אליס, אחותו החורגת של "מתת האל". אליס המסכנה כבר שהתה שנים הרבה בחצר המלכים האנגליים, כשהיא מצפה לשווא שמי שהוא סוף יתחתן עמה. ריצ'רד טען שאינו מוכן לשאתה, מכיוון שהיא כבר שכבה עם אביו ואף העמידה צאצא. עוינותה של אליאנור כלפי אליס נתנת חיזוק לגרסה. "מתת האל" קיבל פיצויים ויותר על דרישותיו, אך הפליג מסיציליה לפני בוא אליאנור כדי לא להיפגש עם ברנגריה. אליאנור מסרה את ברנגריה לידי ריצ'רד ומיירה להפליג הביתה. אליאנור כבר היתה פעם אחת בארץ הקודש, בצעירותה, בהיותה נשואה ללואי מלך צרפת; ולא היתה לה כל כוונה לחזור על ניסיון עגום זה שנית. אשר לברנגריה, היא נשארה, כמובן. בניגוד לאליאנור, לא

השאיירה ברנגריה עקבות על במת ההיסטוריה. שרויה וזיתה בצל כל ימיה. אופיני הוא, שההיסטוריונים מוסרים בפירוט רב אילו בגדי פאר עטה ריצ'רד ליום חתונתו (ריצ'רד אהב להתקשט, ולראייה, הוא לבש בגדי חמודות מאין כמהם אף לטקס הכתרתו) ואין אפילו זכר למראה ברנגריה המסכנה. כנראה שריצ'רד לא נתן לה להופיע בפני הצלמים. מפי עדים בני התקופה נמסר, כי ברנגריה היה נבונה יותר מאשר יפה. בין האגדות שנרקמו סביב שמו של ריצ'רד, אין למצוא כלל את שמה של ברנגריה. לערש מותו קרא ריצ'רד את אמו, אך לא את אשתו. יש המפרשים את דבקותו של ריצ'רד הנוקשה והאכזרי באמו בכך שהיה הומוסקסואל; אין לכך ראיות ברורות. אליאנור, שהיתה המעוניינת הראשית בברית עם מלכות גברה, למען יהיו לה שכנים נוחים לחבל אקוויטין, לא הרבתה להתחשב בכבודה של ברנגריה. היא המשיכה לחתום על מכתביה "אליאנור, מלכת אנגליה בחסד האל", אף על פי שתואר זה בעצם הגיע, לכל הדיעות, לברנגריה. אך מי שאל את פי ברנגריה? לימים, כאשר אליאנור היתה אכולת יאוש בשנות שביו של ריצ'רד, היתה כותבת מכתבי תלונה לאפיפיור על ילדיו הרוחניים אשר פגעו בנוסע-צלב מהולל כמו ריצ'רד, והיתה חותמת במרירות ובחוש תיאטרלי שהיה משותף לה ולבנה האהוב — "אליאנור, מלכת אנגליה בזעם האל". גם בשעת אסונו של ריצ'רד לא נדרשה ברנגריה לבוא לעזרתו; אליאנור היא אשר פדתה את בנה מן השבי.

תמונה שונה של ברנגריה, תוך כדי שימוש בלינסיה פואטיקה, מצייר וולטר סקוט ברומן "הקמע" *The Talisman* 1825. עוד זכורה לי ההתלהבות בה אני ובני כיתתי קראנו את הרומן, בתרגומו העברי, בשלהי בית הספר העממי, — אך הקריאה בגיל מבוגר יותר אינה מלהיבה כל כך. דמותו של ריצ'רד מופיעה גם ברומנים אחרים של סיר וולטר סקוט — כמו "אייבנהו" 1819, וכן *The Betrothed* 1825, אך לא בתפקיד כה בולט כמו ב"הקמע". "הקמע" מספר על תולדות מסע הצלב של ריצ'רד בארץ ישראל. זה שנים רבות שוולטר סקוט מוכר לדורות של קוראים כמחברם של רומנים היסטוריים ארוכי היריעה ומסוכסכי העלילה. אך לא זו היתה תחילת כתיבתו של סקוט. סקוט נתפרסם החילה כמשורר; הוא כתב רומנצות בחרוזים, בלדות, שירות, וזכה להצלחה רבה. הצלחה זו עמדה לו לסקוט עד להופעתו של בירון על הבמה הספרותית. שירתו האפית של בירון העמידה בצל את שירתו של וולטר סקוט. אך סקוט היה איש תושיה, מאחר והביקוש לשירתו הלך וקטן, הוא עבר לכתיבת פרוזה. וכך נולד הרומן "וורליי", 1814, *Waverley*; סקוט היה בן 43 עם הופעת הרומן. כאמור, עבר סקוט מכתובת שירה לכתיבת פרוזה; אך לא ברצון. הוא סבר, שאין זה לכבוד לאיש במעמדו לכתוב רומנים היסטוריים בפרוזה. על כן לא חתם על "וורליי" בשמו; ועל הרומנים ההיסטוריים הבאים, אשר נקראו "הרומנים של וורליי", חתם "מחברו של וורליי", משך עשר שנים ארוכות, עד שנתגלה הסוד וכבר לא היה טעם בהעמדת פנים.

שורת הרומנים של וורלי מסתכמת ב-27 יצירות. התפוצה היתה עצומה; סקוט נחשב לאבי הרומן ההיסטורי, וסופרים רבים השפעו ממנו, כגון א. דימה, ויקטור היגו, ועוד. את שירתו של סקוט, שהיתה כה חשובה ויחסנית בעיני מחברה, קוראים כיום רק בחוגים לספרות של אוניברסיטאות.

ב"קמע" מופיעים ריצ'רד וברנגריה שלו כדמויות כמעט ראשיות. למען האמת, הם דמויות חיות יותר מאשר הגיבורים הראשיים, — הנסיך דוד מסקוטלנד והגבירה אדית פלנטג'נט. הנסיך הסקוטי, שהצטרף לצלבנים תחת פיקודו של ריצ'רד הגיבור, שוהה במחנה הצלבנים אינקוגניטו, בשם סר קנת. הצורה שבה הוא מתאפק מלגלות את ייחוסו הרם, הן בפני גברת לבבו והן בשעה בה נראה כי זו האפשרות היחידה להציל את חייו — תורגת מגדר גבורה נעלה ומגיעה לכלל טפשות. ואילו אדית פלנטג'נט, לאחר אתחלה מבטיחה בה היא מפילה שושנים לרגלי האביר שלה (אוי לאותה הפקרות) מפגינה עליונות מוסרית כה נוקשה עד שהיא מפילה עלינו שעמום נמרץ. למותר לציין, שלא היה קיים במחנה הצלבנים ההיסטורי יורש עזר סקוטי בשם דוד, רוזן הנטינגדון. באותה תקופה שלט בסקוטלנד המלך וויליאם (אף הוא נתברך בכינוי "אריה") שהיה גלחם מידי פעם בשכנים האנגלים שלו; אחר מותו, ב-1214, עלה לכס השלטון בנו, אלכסנדר השני, שניצל היטב את חולשתו של ג'ון וסיפח לארצו גלילים שלמים מצפון אנגליה; הוא אף השתתף במלחמת הברונים האנגלים כנגד המלך ג'ון. אמנם, היה קיים במשפחה המלוכה הסקוטית דוד, רוזן הנטינגדון; אך הוא לא היה בנו של וויליאם האריה, כי אם אחיו; הוא כמובן לא היה יורש העצר. אשר לאדית פלנטג'נט, מודה סקוט כי אכן זוהי דמות פיקטיבית. במציאות, הציע ריצ'רד (אין לדעת אם באמת נתכוון לכך) להשיא את אחותו ג'ואן, אלמנת מלך סיציליה, לאחיו של צלח-א-דין, ולכרות בדרך זו ברית שלום; ברומן של וולטר סקוט עולה ההצעה להשיא את אדית פלנטג'נט לצלח-א-דין בעצמו ובכבודו. העובדה שסקוט מספר לנו בהקדמה כי אדית לא היה קיימת במציאות ההיסטורית, וכי לא נתכוון ברומן שלו לדבוק בעובדות מדוייקות, אינה מונעת בעדו מלהעיר בחיבות בפרשה זו כי ההיסטוריונים כנראה לא ידעו על מציאותה של אדית ועל כן ייחסו חלק מסיפור המעשה לג'ואן. יש עוד מספר ארועים היסטוריים אשר עוברים טרנספורמציה אצל סקוט. כך הריב הגדול בין ריצ'רד לב הארי לבין ליאופולד, הדוכס של אוסטריה ריב אשר עלה לריצ'רד ביוקר רב בעתיד הלא-כל-כד-רחוק. ומעשה שהיה כך היה: כאשר כבשו הצלבנים את עכו, הציבו מחנות הנוצרים השונים את דגליהם בעיר הכבושה. הצבת הדגלים היה בה משום נימוק מעשי, מלבד הכבוד, כמובן. כובש אשר הציג את דגלו בעיר כבושה, היה מכריז בואת על זכותו לזכות בחלק מן השלל. החיילים האנגלים, אולי על מנת להפגין את הסולידריות הנוצרית, מיהרו להטיל אל דגלו של ליאופולד לתוך הבוז. אכן, עכו נכבשה בעיקר בשל תושיתו של לב-הארי המהולל, אך קשה היה

לצפות כי ליאופולד יגלה הבנה בפרשה זו, ומה גם ישעשעניין היה כרוך בהפסד כספי ניכר. ליאופולד התנקם כאשר נודמנה לו שעת כושר, כפי שעוד נראה. אצל וולטר סקוט מקבלת הפרשה גוון שונה לגמרי. לפי גרסתו של סקוט, מוצב דגלו של ריצ'רד (ורק דגלו של ריצ'רד) על גבעה במחנה הצלבנים. מחנה הצלבנים, אגב, נמצא, לפי הגדרת הסופר, אי שם בין עכו לאשקלון; וכדי להקל על ההתמצאות הגיאוגרפית שלבו אנו לומדים, כי שוכני המחנה נתנו מידי פעם קפיצה קלה למדבר יהודה ולים המלח, על שפתו שכן נויר איש רוין. לאחר הסתה פקחית של קונרד ממונטפרט (משום מה, סקוט קורא לו קונרד מונטסרט) מתלהט הדוכס ליאופולד מאוסטריה ומציב את דגלו, תוך כדי התגרות גלווייה ועלבונות לאנגלים, — ליד דגלו של ריצ'רד. קונרד, המרקוז ממונטפרט, לא מתעצל בינתים ומדווח על הנעשה למלך ריצ'רד. ריצ'רד, מצידו, אינו מבזבז זמן ויוצא בועם לעקור את הדגל האוסטרי, כשהוא מדגיש בחביבות שאם ליאופולד לא היה חדל אישים, הוא, ריצ'רד, לא היה מתנגד להצבת הדגל האוסטרי ליד הדגל האנגלי. המלך הצרפתי, פיליפ אוגוסטוס, "מתת האל", הפיקה והחכם, הוא העושה שלום (זמני) בין הניצים. סקוט בוודאי צודק בכך, שהוא מתאר את "מתת האל" כמלך חכם. אשר לעשיית שלום בין ריצ'רד לבין יריביו, — שאני. פיליפ וריצ'רד רבו ביניהם לאורך כל מסע הצלב; גם כאשר שניהם חלו בקדחון לפני חומות עכו המלכים אף פעם לא היו חולים מכדי לריב זה עם זה. ולימים, כאשר ריצ'רד נשבה בדרכו חזרה מארץ הקודש, היה פחדו הגדול שמא יסגר לידי הקפטי מעשה הדגל, כפי שראינו, אבירי ורומאנטי אצל סקוט יותר מאשר במציאות, וכמובן שאין בו זכר למניעים פרוזאיים כגון חלוקת שלל ורווח כספי. מלבד זאת, תאורו של סקוט מקדם את עלילת "הקמע" ומציג כמה דמויות חשובות. אשר לעלילתו, הרי מעשה הדגל מחייב את ריצ'רד להעמיד שומר-של-כבוד לדגל האנגלי; ומי ישמור על דגל אנגליה אם לא גיבור הספר, יורש העצר הסקוטי הנמצא עדין במצב של אינקוגניטו. אכן, רק סופר סקוטי עלול היה להמציא סקוטי כשומר דגל אנגליה. ממילא מובן, שהגיבור הסקוטי מתפתה לעזוב את משמרתו (בשל תעלול טפשי של המלכה ברנגריה, היא ולא אחרת), הדגל נגנב, וריצ'רד כמעט ומוציא את יורש העצר הסקוטי (אינקוגניטו) להורג. רק הודות להתערבותו הישירה של צלח-א-דין נמנע האסון; צלח-א-דין, זאת לדעת, נמצא אף הוא אינקוגניטו במחנה הצלבנים; הוא הופיע שם כרופא וריפא את ריצ'רד בהצלחה רבה מן הקדחת, בעזרת קמע מיוחדת במינה; השאלה, מדוע כה משתדל צלח-א-דין להחזיר לארצות החיים את אויבו המסוכן ביותר, היא שאלה שקשה למצוא לה פתרונים. יש להוסיף כאן, כי בהלכות אבירות ואדיבות עולה הגיבור הקורדי-מוסלמי לעין ערוך על הנוצרים-לוחמי-הצלב-הקדוש.

קונרד, המרקוז ממונטפרט, הוא דמות היסטורית. הנכון הוא, שקונרד הגיע לידי התנגשות עם ריצ'רד. הסיבה היתה, שהיו שני מועמדים לתואר "מלך

ירושלים"; קונרד ממונטפרט היה אחד מן השנים; אך ריצ'רד תמך במועמד השני, הלוא הוא גי דה לוסינו. מובן מאליו, ש"מתת האל", המנהיג הגדול השני של מסע הצלב, תמך במועמדותו של קונרד דה מונטפרט. בהתחשב עם העובדה שירושלים לא היה כלל בידי הצלבנים, ואף ריצ'רד בעצמו ובכבודו ראה עצמו נאלץ לוותר עם רעיון כיבושה — לא נראה שהתואר "מלך ירושלים" היה מעשי ביותר. אבל הכבוד! בסופו של דבר, נאלץ ריצ'רד, בלחץ הקולגים שלו, לתמוך במועמדותו של קונרד; והוא פיצה את גי במנותו אותו למלך קפריסין — שאכן נכבשה ע"י ריצ'רד. לא ארכו הימים, וקונרד המסכן נרצח. היה זה עוד לפני טכס ההכתרה הרשמי. מי רצח את קונרד? או ליתר דיוק, מי היה זה אשר שלח את הרוצחים? אחד משני הרוצחים העיד לפני הוצאתו להורג כי הוא ושותפו נשלחו ע"י ראשי-א-דין-סינו, "האיש הזקן מן ההרים". פשר המעשה אינו ברור והיו שהאשימו את ריצ'רד — או את צלח-א-דין. כאשר ריצ'רד נפל בשבי, דרש ממנו הקיסר להצדיק עצמו בפרשה זו. בינתים הגיע לאוסטריה מכתב מן האיש-הזקן מן-ההרים, המנקה את ריצ'רד מכל עוון. המכתב, הנקל לשער, היה זיוף, פרי רצונם הטוב של ידידי ריצ'רד באנגליה. ממרווח הזמן קשה כיום לקבוע את העובדות בביטחון; אך הייתי מסתכנת בהשערה הפסיכולוגית, שרצח מן המארב פשוט לא התאים לאופיו של ריצ'רד; גם קשה להאמין, כי הוא היה מותר על התענוג לחסל יריב כמו ידיו. חיוק נוסף לדעה שלא היתה לריצ'רד יד במעשה מהווה בקשתו האחרונה של קונרד לאשתו. הוא פקד עליה למסור את מפתחות העיר צור (עליה, בניגוד לירושלים, באמת שלט המרקוזה דה מונטפרט) אך ורק לידין של ריצ'רד, או לידין של מי שייבחר כדת וכדין למלך ירושלים. אם קונרד היה חושד בריצ'רד, לא היה מוריש לו בנשימתו האחרונה את מפתחות העיר צור.

אצל וולטר סקוט מהלך העלילה שונה לחלוטין. קונרד, התכנן הרשע, המבקש להזיק לריצ'רד במידת האפשר ולזרוע ריב במחנה הצלבנים, נפצע אנושות ברו קרב עם יורש העצר הסקוטי, הוא ולא אחר. כי קונרד היה הנבל אשר גזל את הדגל האנגלי, וכלבו של האביר הסקוטי חשף את התעלומה. קונרד נפצע — אך לעולם האמת משלח אותו בן בריתו הרשע, ראש מסדר הטמפלרים. זאת, מכיוון שהטמפלר חושש שמא יתודה קונרד לפני מותו על המזמה אשר זממו שניהם יחדיו. ראש המסדר המדבר בשם האל ונושא שבע תועבות בליבו, בא עד מהרה על עונשו: צלח-א-דין, הפעם לא אינקוגניטו, עורף את ראשו; צלח-א-דין עושה את המעשה בבהילות וללא משפט חוקי, משום שהטמפלר עומד לטעום מיינו — ואם היה עושה זאת, היה הופך לאורחו של צלח-א-דין, ואז לא היה יכול מארהו לפגוע בו. מכאן נראה, שהאמת לא תמיד מזרזה יותר מן הבדיון. פרשת יחסו של סקוט למסדר הטמפלרים היא פרשה מעניינת. לא רק ב"קמע" מופיעים הטמפלרים כאור שלילי ביותר; גם ב"אייבנהו" הם ממלאים תפקיד

שלילי; ה"רשע" של הספר, המבקש לפגוע בתומתה של רבקה המקסימה, וכמעט שגורם להעלאתה על המוקד, הוא אביר ממסדר הטמפלרים. רובם של הטמפלרים המופיעים אינם נוהגים כאנשי האלהים; נהפוך הוא; הם יהירים, שתלטנים, נושאים עיניהם למטרות חילוניות, ונושאים את שם האל הטוב לשווא. הנכון הוא, שמרכז המסדר היה בצרפת; זאת עובדה שכשלעצמה עלולה להעמיד את הטמפלרים באור עויין. אולם יחד עם זאת יש לזכור, שכאשר יצא ריצ'רד למסעו תורה לאירופה, נילוו אליו דווקא אבירים ממסדר הטמפלרים, כדי לעזור לו ולעורר רושם אצל מבקשי נפשו כי אין המלך אלא צליין צנוע מארץ הקודש. זעמו של סקוט, אם כן, אין לו שורשים היסטוריים. אגב, אין לקנא בגורלו של המסדר כלל וכלל. למעלה ממאה שנה אחר התקופה המתוארת ע"י סקוט, נאסרו חברי המסדר בפקודת פיליפ הרביעי מלך צרפת, שהיה מעוניין לרשת את הונו הרב של המסדר. פיליפ האשים את הטמפלרים בשחיתות ובכפירה; לאחר שעינו אותם במידה מספקת, הודו אבירי המסדר בהאשמות. בעקבות לחצו של פיליפ ביטל האפיפיור קלמנס החמישי את המסדר בשנת 1312. שנתיים לאחר מכן, באין עליהם חסות האפיפיור, הועלו ראשי המסדר על המוקד בפריס.

נחזור אל המלכה ברנגריה, בנוסתו של סקוט, לאחר שסטינו מדמותה מהלך רב. ברנגריה של סקוט היא יפהפיה (וכיצד ייתכן אחרת?) כיהא לאשת המלך הגיבור של העולם הנוצרי. היא גם ילדותית וטפשונית למדי. באשמת שעשועיה חסרי האחריות כמעט ונהרג יורש העצר הסקוטי. ב"הקמע" מופיעים שני זוגות מקבילים: ריצ'רד וברנגריה, ויורש העצר הסקוטי ואדית פלנטג'נא. שעה שדמותו האדירה של ריצ'רד פלנטג'נט שקולה כנגד האביר הסקוטי (הגם שהסקוטי סימפטי יותר) הרי שדמותה של ברנגריה בטלה בשישים לעומת אדית, אשר המתבר משבח אותה על כל צעד ושעל. הזכרת אדית בלבד גורמת לו למחבר לאקסטזה. קריאה מדוקדקת בטקסט של סקוט אינה מצדיקה כלל ועיקר התלהבות שלוחת-רסן זו. אדית היא נפוחה, גאוותנית, ובעלת עליונות מוסרית מודגשת במידה מספקת כדי להבריא כל גבר בסביבה — חוץ מאשר, כמובן, את יורש העצר הסקוטי, הלוקה, על פי הנראה, במידה לא מבוטלת של מזוכיזם.

"אייבנהו" נכתב בשנת 1819, שש שנים לפני "הקמע". התקופה ההיסטורית בה הוא דן מאוחרת מעט מעלילת "הקמע"; זוהי תקופת חזרתו של ריצ'רד לב-הארי לאנגליה, לאחר שנפדה מן השבי. לכל המעוניין: ברנגריה שוב אינה מופיעה; נקודה זו דווקא מוצדקת מנקודת ההשקפה ההיסטורית, שכן בתקופה זו כבר יצאה ברנגריה, פחות או יותר, ממעגלי חייו של ריצ'רד. הרושם המתקבל הוא, כי ריצ'רד מעולם לא הפגין עניין מופרז באשת חיקו; יש גם הטוענים כי הוא היה הומוסקסואל, נטיה שכמה מבני פלנטג'נט נתברכו בה. מאחר וברנגריה לא העמידה לריצ'רד יורש, היא אבדה את כל ערכה בעיני הפלנטג'נטים. ג'ון, יש להנחיה, היה מרוצה; לימים הוא דאג, ברוחב לב בלתי-אופייני לו, לסידור

כספי נאות לאלמנת אחיו המת — אחר הכל, אם לא היתה עקרה, לא היה הוא מגיע למלוכה. לגבי אליאנור הזקנה ברנגריה היתה כלא היתה; היא המשיכה לתתם על מסמכיה כ"מלכת אנגליה" והיא היתה הדמות הדומיננטית בדרמה שהביאה לידי שחרורו של ריצ'רד מן הכלא.

ב"אייבנהו" לא מתייחס וולטר סקוט לפרשה העגומה של שביו של ריצ'רד. בהתחשב עם תיאור גבורתו העל-אנושית של ריצ'רד, קשה גם להעלות על הדעת, כי אי פעם נפל בשבי.

האמת העצובה, אשר כפי הנראה לא נשאה חן בעיני סקוט, היתה שריצ'רד נלכד כאשר הוא התחפש לטבח. כאשר אנשיו של ליאופולד, דוכס אוסטריה, גילו שהטבח עונד על אצבעו טבעת יקרה ביותר, לא נודקו למנת משכל גבוהה במיוחד על מנת לבחש מיהו הטבח העומד בפניהם. אבל, כאמור, הרומן "אייבנהו" עוסק בזמנים אחרים, טובים יותר. פרשת שביו של ריצ'רד מוזכרת רק ברקע. דמי הכופר העצומים, אשר גבתה אליאנור הגבירה מנתיניה המסכנים, הסתכמו בערך בסכום הגדול פי שלושה מהכנסתו השנתית של מלך אנגליה. המלכה אליאנור הגיעה בעצמה ובכבודה עם הכסף ועם בני ערובה לחצרו של היינריך השישי, הקיסר הרומי הקדוש, ונפלה בבכי על צוואר בנה האהוב. היה זה באוקטובר 1193. הגבירה אליאנור היתה בת שבעים ושנים שנה. היה זה מזלו של ריצ'רד, שהגברת הזקנה עדיין היתה במלוא כוחה הגופני והרוחני; איש מלבדה לא היה פודה אותו מצפורני הקיסר הקדוש. הקיסר הקדוש, מצידו, מיהר להשתמש בכסף למטרה בלתי קדושה: הוא כבש את סיציליה, אליה נשא עיניו זה זמן רב. בל ניפרד מתקופה זו בחיי ריצ'רד מבלי להזכיר את גורלו של ליאופולד, הדוכס מאוסטריה. לפתע נזכר האפיפיור שאין זה נאה כי נוסע צלב יפגע בנוסע צלב אחר, והוא הטיל חרם על ליאופולד. בסוף שנת 1194 יצא ליאופולד לצייד; זה היה רעיון גרוע, כי סוסו מעד ומחץ את רגלו. ריקבון התפשט ברגל והיה הכרח לקטוע אותה. ליאופולד ועצמו החזיק בגרון. למרות (או עקב) הניתוח הברברי נפטר ליאופולד ביום האחרון של שנת 1194. בזאת אין אנו נפרדים מליאופולד האומלל; שקספיר ודירנמט הקימו אותו לתחיה, בחוסר התחשבות בתאריכים, במתוותיהם על המלך ג'ון; הם הקימו אותו לתחיה לזמן מוגבל ואף קברו אותו שנית; כך שעוד נזכה לפוגשו בהמשך העניינים. אך בינתיים נחזור לריצ'רד.

במרס 1194 הגיע ריצ'רד לאנגליה והודה לבקט הקדוש בקנטרבורי על הצלתו מיד רשעים. אחר כך ניגש לכיבוש מלכותו מידי אחיו ג'ון. זוהי התקופה עליה מספר וולטר סקוט ברומן "אייבנהו". הפעם ריצ'רד הוא המופיע אינקוגניטו, במסווה "האביר השחור". גם אייבנהו, האביר הסכסוני הנאמן למלך הנורמני, מופיע תחילה אינקוגניטו, אך המסווה שלו מוסר ביתר מהירות מאשר מסווה המלך. סקוט מקדיש מקום נרחב לעוינות שבין הסכסונים, תושביה הזוטיקים

של אנגליה, והנורמנים, שליטי האי למן הקרב המפורסם ב-1066, בו ניצח וויליאם הכובש, אבי סבתם של ריצ'רד וג'ון, את המלך הרולד, שנשאר מת לגמרי בשדה הקטל. במשך השנים נטמעו הנורמנים בסכסונים עד לבלי הכר, ורק מילים ממוצא צרפתי במילון האנגלי נשארו להעיד על הכיבוש הנורמני. אך במאה השתים עשרה עדיין לא שכנה האידיליה ביחסי שני העמים. המעניין הוא שבמשך השנים ייחס העם מוצא סכסוני (או, לפחות, סימפטיה לסכסונים) לדמויות שהיו אהובות עליו. כך, למשל, התהלכו שמועות שתומס-א-בקט היה ממוצא סכסוני — שמועה שאין בינה לבין המציאות ולא כלום. בקט היה נורמני, מצד שני הוריו, אשר שמותיהם נשתמרו. כך גם מייחסת המסורת יחס חיובי מצד ריצ'רד לסכסונים, ויחס אוהד מצד ג'ון לנורמנים; וסקוט מרבה לפרוט על נימה זו. אין אנו יודעים היום מה היו הגיגיהם של שני האחים על הנושא הנורמני-סכסוני; אך כדאי לזכור שמשני האחים היה זה דווקא ריצ'רד אשר לא ידע כלל אנגלית ודיבר צרפתית; ריצ'רד כמעט ולא ישב באנגליה וביקר את נורמנדיה ואקוויטין על המורשת הערפילית מעבר לתעלה. אנגליה, אמנם, היתה מקור לא אכזב לכספים, עובדה שהביאה תועלת רבה לריצ'רד כאשר היה צריך להצטייד למסע הצלב וכן כאשר נתינו הנאמנים נצטוו לפדותו מן השבי. לאחר שריצ'רד סדר את ענייניו באנגליה על הצד היותר טוב, שוב חצה את התעלה, היה זה במאי 1194, ומאז לא חזר עוד לאנגליה. אכן, ריצ'רד-גאר-דה-ליון. היה זה ג'ון אשר ישב באנגליה רוב ימי מלכותו; אמנם, מאחר והוא הצליח להפסיד במאבק עם "מתת האל" את רוב אדמותיו מעבר לתעלה, ממילא לא היתה לו ברירה אלא לשבת באנגליה; והן יריבו, לואי, רדף אחריו גם לשם.

גיבור הרומן של סקוט, אייבנהו, הוא סכסוני במוצאו. אביו, סדריק, מבקש להשליט על אנגליה את הנצר האחרון לבית המלוכה הסכסוני. אין אלו דמויות היסטוריות; בימי ריצ'רד לא נעשה ניסיון להמליך שוב את בית המלוכה הסכסוני; מי שניסה לגזול את המלוכה מריצ'רד היה אחיו ג'ון, והוא היה נורמני למתהדרין. בסיפורו של סקוט, גם סדריק העקשן מגיע לבסוף לידי ההכרה, כי ריצ'רד הוא הראוי ביותר למלוך על אנגליה; ומכאן והלאה מתחילה לצמוח האחוזה בין הנורמנים לבין הסכסונים. הרשעים שבספר הם כמה כרונים נורמניים, אבירים ממסדר הטמפלרים, וכמובן, האח הרע ג'ון. כדי שנדע מיד בתחילה במה דברים אמורים. אנו לומדים כבר בעמודים הראשונים של הספר שאחד השכנים הנורמניים של סדריק הסכסוני קרוי מלבוואזין, כלומר, שכן רע. זאכן בסופו של הספר הוא מוצא להורג, בפקודת המלך ריצ'רד, יחד עם אחיו שהוא אביר במסדר הטמפלרים. וכי ייתכן גורל אחר, עם שם אשר כזה?

הבדל השני של המתרחש אנו מוצאים את הגיבורים החיוביים — סדריק ובת חסותו רואיגה היפה, בנו הגיבור של סדריק, הלוא הוא ווילפרד מאייבנהו, רבקה היהודיה, אחת מדמויות הנשים המקסימות ביותר של סקוט, רובין הוד השודד

האציל (המופיע תחילה אף הוא אינקוגניטו), וכמובן המלך ריצ'רד-לביתארי, גבוה מכולם משכמו ומעלה. יש להעיר כאן, כי סקוט מודע לחולשותיו של ריצ'רד. הוא מזכיר את קלות הדעת וחוסר המוחשבה המסככים אותו במצבים מסוכנים ללא צורך; את כעסו הנמהר שלא תמיד היה בו מן התבונה המדינית. אך עם כל אלה הערצתו למלך התאבירי היא גדולה.

הקשר בין השודד האציל רובין הוד לבין המלך הרומנטי ריצ'רד אינו פרי המצאתו של סקוט. האגדה העממית מקשרת את גורל שני האישים. ברור שגיון הרשע אינו מסוגל להעריך רוצח רומנטי כל כך כמו רובין הוד; ואילו ריצ'רד מוצא כאן נשמה קרובה. כדי שהמלך האנגלי הנערץ לא ימצא עצמו בחברה שאינה לפי כבודו, מספרת האגדה כי רובין הוד היה אציל שנושל ברשע ובמרמה מאחוזת אבותיו; מעשה בלתי הוגן זה גורם לו לפנות לרפורמה סוציאלית — שוד ורוצח עשירים (נורמנים, כך יש לקוות) וחלוקת הונם לעניים (סכסונים, יש לקוות).

הקוראים היהודים וזוכרים לו לסקוט לטובה את תאור רבקה בת יצחק היהודי מיורק. תאור רבקה עורר סימפטיה אף אצל קוראים שאינם יהודים; בהקדמתו להוצאה מתודשת של הרומן כתב סקוט, כי קוראים רבים פנו אליו בטרוניה; לדעתם, היה צריך להשיא את אייבנהו לרבקה, ולא לרואינה. אולם, מציין סקוט, הרי שמלבד הקשיים החיצוניים שבהבדלי דת ולאום, אין טעם לתת שכר לטיפוס נעלה כל כך כמו רבקה בנכסי העולם הזה. אגב, אם יותר לי להביע את דעתי הבלתי-משוחדת, נראה לי שכבת לווייה לחיי יום יום היתה רואינה היפה והמתוקה נותה יותר מאשר רבקה הנושמת תדיר אוויר פסגות. אשר לאביה של רבקה, יצחק היהודי מיורק, אין הוא זוכה מידי הסופר לטיפול אהוד כל כך כמו רבקה. וכי איזה סופר רומנטי לא יכבד בת יפה על אב זקן? לעיתים יצחק מופיע בצורה מגוחכת, והוא אהב את כספו יתר על המידה. אך גם ליצחק רגעי גדולה משלו. כאשר מרבית הגיבורים החיוביים שלנו נופלים בשבי ומוחזקים בטירתו של הברון הנורמני הרשע פרונט-דה-בף ("קדמת השור", גם כן שם חביב) יצחק הרועד והחרד מתעורר לתפגנת גבורה ועוז כאשר גודע לו כי בתו האהובה נתונה בידי הטמפלר הרשע, סר בריאן. האיש שרעד כעלה נידף מוכן להיצלות חיים ובלבד שלא לוותר לרשעים המאיימים על בתו היקרה לו. כדי להבליט את גבורתו של יצחק, מצייר סקוט, בהמשך העלילה, סצנה אחרת: פרונט-דה-בף, שהיה מוכן לשרוף את היהודי לאט ובעינויים קשים מבלי להניד עפעף, — נספה בעצמו בלהבות (היהודי ניצל מגורל נורא זה). והאביר הנורמני, על סף הכיליון, מתנהג בצורה עלובה ביותר; אין בו אף שמץ מגבורתו של היהודי הבווי. מלבד זאת, ביצחק פוגעת רשעותם ותאוות הבצע של בני האדם, שעה שפרונט-דה-בף נתבע, באיחור שנים רבות, לשלם עבור חטאיו הכבדים. אמנם סקוט, במוטו לאחד הפרקים, מותח הקבלה

בלתי חביבה בין יצחק מירוק לבין שיילוק של שקספיר; אך הטקסט של סקוט עצמו אינו מצדיק הקבלה זו.

אחד הטיפוסים הבעייתיים ביותר בספר הוא סר בריאן, אביר הטמפלרים. ברור שהוא נועד מלכתחילה לתפקיד הרשוע בהא הידיעה בספר. אך הוא אינו פושע חסר רגש כמו פרוג'ה-דה-בף. אף אינו נבל רכרוכי כמו הנסיך ג'ון. אהבתו הגדולה לרבתה עוברת טרנספורמציה; תשוקת בשרים אנוכית ושוחושיה עכורים הופכת לרגש נעלה יותר המשנה אף את אופיו של בריאן דה-בוא-גילבר. אמנם השינוי אינו מוחלט, ובריאן מתפתה לרשעותו וצביעותו של אביר טמפלרי אחר; אך יש לו רגעים של גדולה.

"אייבנהו" מסתיים בכי טוב, אך סקוט מזכיר בשורות האחרונות ענן שחור באופק: מותו המוקדם של ריצ'רד. מותו של ריצ'רד-לב-הארי, אכן, התאים לחייו הנמהרים. באתר הימים שמע המלך, כי בעל טירת שלי שבלימוזין קיבל מאחד מאריסיו כד מטבעות שנמצא קבור באדמה. ריצ'רד דרש את האוצר לעצמו וצר על טירת שלי, אשר מספר מגיניה היה תמישה עשר בלבד. המגינים לא היו מצויידים היטב ואחד הקשתים השתמש במחבת טיגון במקום במגן. אחר מצור קצר הציק בעל הטירה לריצ'רד, כי יתן לו את הטירה וכל אשר בה, ובלבד שהוא ואנשיו יורשו לצאת חיים — ומזויינים. מה שבטוח בטוח. ריצ'רד לא הסכים. הוא נשבע כי יכבוש את הטירה ויתלה על עץ גבוה את כל יושביה. ריצ'רד זלזל במגיני הטירה עד כדי כך, שרכב עם עוזרו הקרוב סמוך לתומותיה. ואז פגע בו בכתפו הקשת בעל המחבת. הרופא שהוציא את החץ חתך את ריצ'רד קצת יותר מדי, וקשה לדעת מי נתחייב במותו — הקשת או הרופא. כעבור ימים מעטים היה ברור לכולם כי המלך הרומנטי עומד למות. ריצ'רד קרא למלכה אליאנור לבוא אליו — הוא לא קרא לברנגריה. אולי הוא חשב שאליאנור הוא שם יפה יותר. כן פקד שבעל המחבת יובא לפניו. בינתיים כבשו אנשי ריצ'רד את הטירה ותלו את כל יושביה, להוציא מכלל זה את בעל המחבת. במידה רבה של חוסר היגיון שאל המלך את הקשת: "מה רעה עשיתי לך, ושיקשת להרגני?" הקשת ענה, במידה לא מבוטלת של אומץ, ובהרבה יתר היגיון: "בידך הרגת את אבי ואת שני אחי, ונתכוונת להרגני. התנקם בי בכל צורה שתבקש. עתה, לאחר שראיתך על ערש מותך, אוכל לעמוד בכל עיניו". ריצ'רד התרשם מאומץ ליבו של האיש ופקד לשחררו. אנשיו של ריצ'רד לא התרשמו מן הפקודה המלכותית המפורשת, קלפו את עורו של איש המחבת בעודו חי, ולאחר כילוי חביב זה תלו אותו.

מאחר שברנגריה האומללה לא העמידה יורש לבעלה הגיבור, הנחיל ריצ'רד את המלוכה, והשלושה רבעים באוצרותיו, לאחיו ג'ון. בשישי לאפריל, שנת 1199 להולדת הנוצרי, בגיל ארבעים ואחד, נפטר ריצ'רד הגיבור. ג'ון הפרובלמטי עלה לכס המלוכה.